

УДК 336. 142

Колісник О. Я.,*кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних фінансів Тернопільського національного економічного університету*

ЕКОНОМІЧНА ПРИРОДА БЮДЖЕТНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

У статті розглядаються ключові економічні детермінанти бюджетної безпеки держави. Розкрито сутність бюджетної безпеки, з'ясовано її місце в системі економічної і фінансової безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, фінансова безпека, бюджетна безпека, бюджет, бюджетна політика.

В статье рассматриваются ключевые экономические детерминанты бюджетной безопасности государства. Раскрыта сущность бюджетной безопасности, определено ее место в системе экономической и финансовой безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, финансовая безопасность, бюджетная безопасность, бюджет, бюджетная политика.

The article deals with key economic determinants of fiscal safety. It defined the essence of the budgetary safety, and its place in the system of economic and financial safety.

Key words: economic safety, financial safety, budgetary safety, budget, fiscal policy.

Постановка проблеми. Реалізація ключових соціально-економічних пріоритетів в Україні в конститутивних моментах залежить від адекватності та ефективності інструментів фіскальної та монетарної політики. Бюджет при цьому може розглядатись як ключовий тактичний інструмент реалізації завдань економічної стратегії, а бюджетна політика – покликана забезпечувати виконання державою власних функцій, тим самим генеруючи її дієздатність у процесі формування та досягнення основних завдань соціально-економічного розвитку. Від ефективності виконання бюджетом завдань і функціональної збалансованості бюджетної політики значною мірою залежатиме результативність соціально-економічних реформ. Бюджетну безпеку в цьому контексті доцільно, на нашу думку, розглядати мірилом і критерієм ефективності бюджетної політики держави, а її забезпечення – серед ключових завдань при реалізації стратегічних соціально-економічних пріоритетів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідження бюджетної безпеки засноване на фундаментальних ідеях, висновках і узагальненнях з проблематики економічної безпеки вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, серед яких: О. Барановський, О. Білорус, В. Геєць, В. Горбулін, Г. Дарнопих, І. Бінько, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, Г. Іващенко, Л. Кістерський, Г. Козаченко, В. Мартинюк, В. Мунтіян, Є. Олейніков, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Пирожков, В. Предборський, А. Сухорук, В. Шлемко та ін.

Будучи основою для поглиблення теоретико-методологічних засад бюджетної безпеки, роботи згаданих вчених засвідчили опосередкований характер вивчення питань бюджетної безпеки в контексті досліджень з економічної та фінансової безпеки. Це, своєю чергою, спричинило стереотипне розуміння концептуальних положень бюджетної безпеки, внаслідок чого не з'ясованими повною мірою залишилися теоретичні засади цього поняття.

Мета і завдання дослідження. Поглиблення теоретико-методологічних засад бюджетної безпеки держави.

Виклад основного матеріалу. Посилення уваги до проблем бюджетної безпеки в Україні зумовлено динамікою суспільних процесів як у глобальному, так і в національному вимірах, а також зміною концептуальних підходів до поняття безпеки. Модифікація цього явища зі сфери військово-політичних відносин у галузь економіки в сучасних умовах визначається зростаючою роллю нових її параметрів, пов'язаних, насамперед, із економічним становищем держав, науково-технічним прогресом, розвитком інформаційних систем, глобалізацією, світовими тенденціями концентрації капіталу тощо.

Дослідженню питань бюджетної безпеки з економічної точки зору сприяло запозичення структурно-логічних елементів теорії національної безпеки, яка досліджує сутність, зміст, методи, форми і засоби забезпечення безпеки особистості та соціальних спільнот різного рівня [3, с. 7]. З огляду на це, поняття бюджетної безпеки, увібравши в себе характерні риси політичного й економічного напрямів, має двоїстий характер і може розглядатись як з точки зору комплексу організаційних та правових відносин ("секуритологія", "екосестейт") [10; 11; 18], як і характеристика соціально-економічної системи з яскраво вираженою фінансовою домінантою.

Виділення в окремий сегмент наукового провадження поняття бюджетної безпеки без сумніву пов'язане з дослідженнями економічної та фінансової безпеки, які активно розпочалися в Україні у середині 1990-х років.

Потужного поштовху дослідженням з новітньої наукової проблематики було надано в 1996 – на початку 1997 років, коли Верховна Рада України схвалила відповідно Конституцію України і Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України. Зокрема, Конституція задекларувала, що поряд із захистом суверенітету і територіальної цілісності

України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави і справою всього українського народу.

У цей період вивчення економічної безпеки відбувається в контексті досліджень з економічної політики, глобалістики, проблем тіньової економіки, теорії національної безпеки, міжнародної економіки тощо. Набувають ваги концептуальні дослідження складових економічної безпеки: фінансової, зовнішньоекономічної, енергетичної тощо. В цей час розроблені проекти концепції та стратегії забезпечення економічної безпеки, які, проте, не набули офіційного статусу [13; 4, с. 57–64].

Науковому осмисленню питань бюджетної безпеки, на нашу думку, сприяли певні особливості досліджень у галузі безпеки, а саме логіка вивчення її структурних елементів від загального до часткового і системний характер. Так, дедуктивний характер вивчення особливостей економічної безпеки виявляється в процесі аналізу витоків цього поняття. Виникло воно під впливом глобалізації та інтернаціоналізації світогосподарських зв'язків і спершу використовувалось на рівні міжнародних економічних відносин як сукупність окремих кількісних і якісних характеристик окремих країн. Офіційного статусу термін “економічна безпека” набув 1985 року, коли на 40-й сесії Генеральної Асамблеї ООН була прийнята резолюція “Міжнародна економічна безпека”. В ній відзначалась необхідність сприяння забезпеченню міжнародної економічної безпеки з метою соціально-економічного розвитку і прогресу кожної країни [12, с. 8].

Досягнення певного рівня розробок і результатів з теорії економічної безпеки на національному рівні сприяло розширенню горизонтів наукового пізнання і виділенню в окремих об'єкт досліджень структурних складових цієї проблеми, серед яких особливого значення набули питання фінансової безпеки.

Подібна діалектика досліджень – від глобального до локального (від рівня міжнародної економічної безпеки до її структурних складових на рівні держави), – дозволяє сьогодні удосконалювати та збагачувати понятійно-категоріальний апарат теорії економічної та фінансової безпеки й екстраполювати його на вивчення бюджетної безпеки.

Інша важлива особливість економічної безпеки – системність. Системна природа економічної безпеки проявляється, з одного боку, в тому, що вона є складовою системи вищого порядку – національної безпеки, яка, своєю чергою, входить до складу міжнародної та глобальної систем безпеки, з іншого боку, до складу економічної безпеки включаються системи нижчих рівнів, що об'єднують різні галузі життя і розвитку людини, держави та суспільства (рис. 1). Кількість та склад цих структурних елементів визначаються типом економічної системи та її регуляторною моделлю.

Не викликає сумнівів той факт, що саме економічна складова національної безпеки сьогодні є однією з визначальних. Усі види безпеки дуже тісно пов'язані між собою, так що інколи важко їх відокремити один від

одного, проте всі вони ґрунтуються на економічній безпеці [3, с. 46]. В. Мунтіян зазначає, що “за горизонтальною структурою економічна безпека є складовою частиною національної безпеки держави. Економічна безпека, відбиваючись у сферах впливу національної безпеки, проникаючи у неї і взаємодіючи з нею, у свою чергу акумулює в собі її впливи, залишаючись при цьому основою (базисом) національної безпеки” [16, с. 54]. Про важливість економічної безпеки говорить і Л. Кістерський, який зазначає, що соціально-економічна безпека є однією з головних складових системи національної безпеки й означає розвиток добробуту окремої людини та суспільства в цілому [9, с. 30].

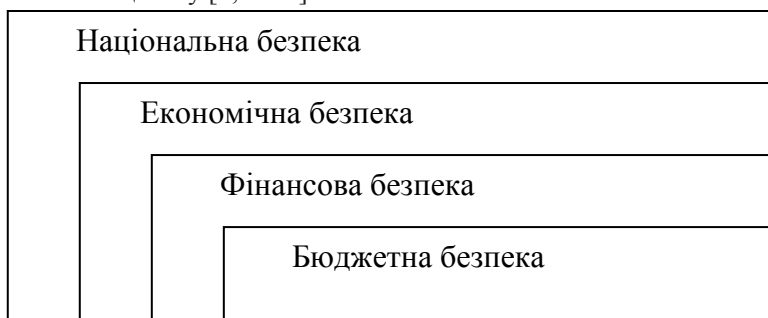

Рис. 1. Бюджетна безпека в системі національної безпеки

Як система вищого порядку, економічна безпека об’єднує низку підсистем нижчих рівнів. Проте їх однозначний перелік, у зв’язку з відсутністю консенсусу в науковому середовищі, ускладнений. Наприклад, на думку В. Мунтіяна, економічна безпека має внутрішню і зовнішню складову. Внутрішніми складовими при цьому є: сировинно-ресурсна безпека, енергетична безпека, фінансова безпека, воєнно-економічна безпека, інформаційна безпека, технологічна безпека, продовольча безпека, демографічна безпека, екологічна безпека і тіньова економіка [15, с. 459]. А. Сухоруков в системі економічної безпеки держави виділяє підсистеми фінансової, інвестиційної, інноваційної, продовольчої, енергетичної та зовнішньоекономічної безпеки [19, с. 12]. У методичних рекомендаціях щодо оцінки рівня економічної безпеки України пропонується для аналізу такі її складові, як інвестиційна, інноваційна, фінансова, енергетична, зовнішньоторговельна, соціальна та демографічна [14].

Складність формалізації системного наповнення економічної безпеки в першу чергу пов’язане з відсутністю чіткої межі між пропонованими елементами і виділенням єдиного критерію їх поділу. В цьому контексті ми поділяємо погляд М. Єрмошенка, на думку якого єдиним критерієм класифікації складових економічної безпеки має бути їх ґрунтованість на основі

економічних відносин [6, с. 30]. Без сумніву, фінансова безпека відповідає такому критерію і по праву входить до складу економічної безпеки.

Бюджетна безпека як елемент безпеки фінансової сьогодні є явищем малодослідженим, адже до тепер увага в наукових працях в основному приділялась вивченню безпеки систем вищого порядку. З'ясування суті бюджетної безпеки нерозривно пов'язане із дослідженням фінансової безпеки. Вона, будучи складовою економічної безпеки, одночасно є надсистемою із структурою, адекватною фінансовій системі держави. М. Єрмошенко констатує, що “фінансова безпека є ґрунтовною складовою економічної безпеки держави. На фінансах базується будь-яка економіка, фінанси – кров економічної системи держави” [7, с. 62]. В продовження цієї думки автор зазначає: “підтримка фінансової безпеки держави є найактуальнішою. Вона зачіпає не тільки державу в цілому, а й усі галузі національного господарства, приватних підприємців, усі прошарки населення, суспільство” [7, с. 61].

Отже, можна здійснити висновок, що фінансова безпека є ключовою складовою економічної безпеки, яка, своєю чергою, значною мірою визначає рівень національної безпеки країни. Фінансова безпека – це окремий елемент цілісної системи безпеки нації і держави. Саме цей аспект і зумовлює об'єктивність існування, місце, роль і значення такої складової в емпіричній політико-економічній системі та відповідній галузі наукового знання.

Пріоритетна роль бюджетної безпеки в загальній системі економічної і фінансової безпеки держави визначається чинниками, що характеризують об'єктивну необхідність існування бюджету (рис. 2).

По-перше, бюджет як найбільший централізований фонд фінансових ресурсів є матеріальною базою існування суспільства та основною формою ресурсного забезпечення реалізації економічної стратегії держави, оскільки гарантує акумулювання коштів, необхідних для фінансування потреб держави та проведення державної економічної політики. За допомогою бюджету держава виконує свої функції і, зокрема: забезпечує соціальний захист населення; перерозподіляє кошти між окремими територіями і галузями; вирішує питання охорони навколишнього середовища та підтримки обороноздатності держави; здійснює вплив на розвиток науково-технічного прогресу та задоволення інших суспільних потреб. Вирішення зазначених проблем вимагає зміцнення фіскального потенціалу держави через підвищення рівня централізації валового внутрішнього продукту (ВВП). Одним із головних пріоритетів при цьому є збалансування державних потреб із фінансовими можливостями. Вибір джерел формування бюджетних ресурсів, оптимізація їх структури та ефективність використання значною мірою визначають рівень економічної та фінансової незалежності держави і раціональність її фінансової політики. Відповідно, забезпечення бюджетної безпеки держави є невід'ємною складовою стратегії її фінансового й економічного розвитку.

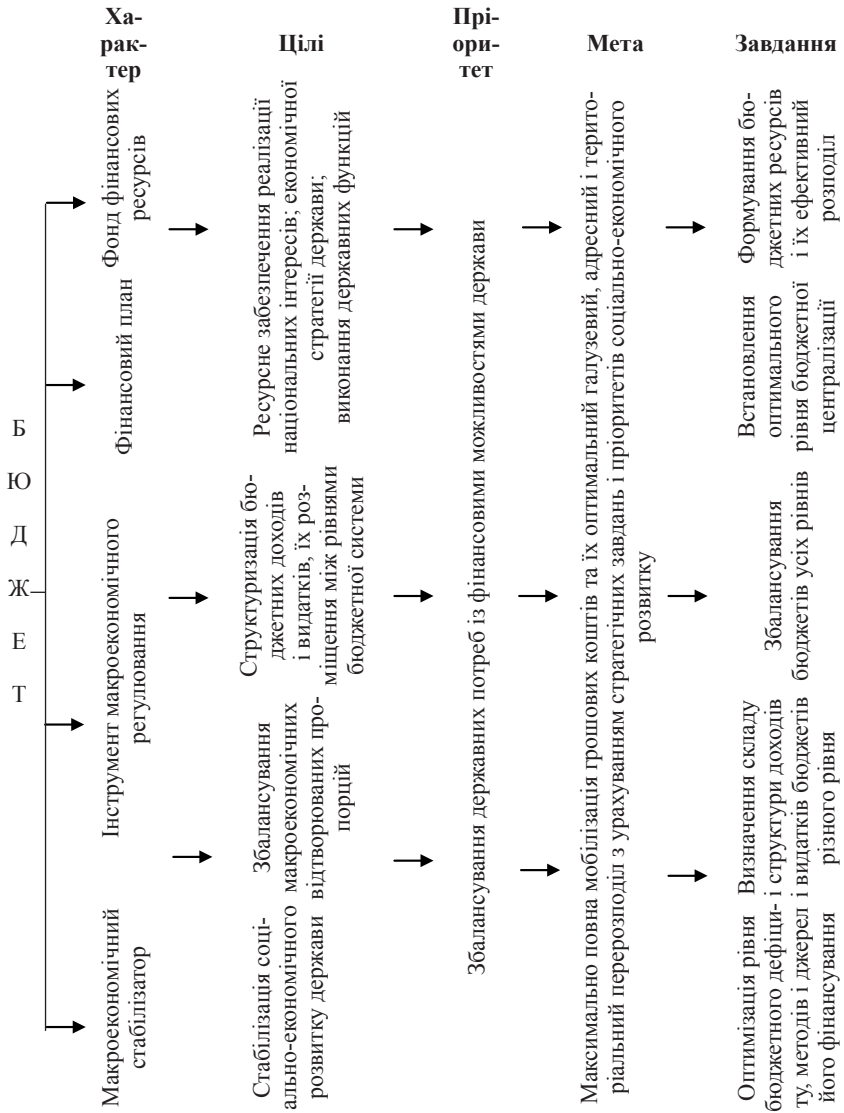

Рис. 2. Об’єктивна необхідність бюджету та його роль у соціально-економічному розвитку держави

По-друге, за формою прояву бюджет є основним фінансовим планом, в якому відображається діяльність держави та місцевих органів влади і

управління. Важливою характеристикою бюджету як фінансового плану є склад і структура доходів та видатків, а також їх розподіл у рамках бюджетної системи. В такий спосіб бюджет є віддзеркаленням соціально-економічної, а головне фінансової і бюджетної політики. При цьому остання проявляється у:

- системі форм і методів мобілізації фінансових ресурсів та їх розподілу між окремими регіонами і галузями економіки;
- складі та структурі доходів і видатків держави та адміністративно-територіальних одиниць;
- інструментах і важелях механізму збалансування бюджетів усіх рівнів (бюджетному регулюванні);
- встановленні оптимального рівня централізації бюджетних коштів;
- забезпеченні допустимого рівня дефіциту бюджету та оптимізації методів і джерел його покриття.

З огляду на вищесказане, основна мета бюджетної політики держави полягає у найповнішій мобілізації фінансових ресурсів та оптимальному їх розподілі між галузями економіки, територіями та верствами населення для задоволення потреб розвитку суспільства.

По-третє, бюджет – невід’ємний атрибут ринкових відносин і важливий інструмент макроекономічного регулювання. Через систему оподаткування, бюджетне фінансування, фінансову підтримку галузей економіки, бюджетне резервування держава здійснює регулювання економічних і соціальних процесів у країні. Ефективне і зважене використання бюджетних методів та інструментів сприятиме збалансованості макроекономічного відтворення. Тому бюджетна безпека чинить визначальний вплив не лише на фінансову, але й на макроекономічну складову стратегії економічного розвитку.

По-четверте, бюджет відіграє пріоритетну роль у забезпеченні стабілізації економічного і соціального розвитку держави. Інструментом такої стабілізації виступають резервні фонди (оборотна касова готівка, стабілізаційний фонд, Резервний фонд Кабінету Міністрів України), що формуються на випадок здійснення непередбачуваних видатків, що не носять постійного характеру.

Таким чином, бюджет як стрижневий елемент соціально-економічної системи країни визначає необхідність гарантування бюджетної безпеки, яка, будучи носієм суверенітету та умовою забезпечення стабільного розвитку держави, є пріоритетною складовою її економічної та фінансової безпеки.

Щодо суті бюджетної безпеки, то тут, на нашу думку, варто виходити з теорії, що вибудовує суть безпеки із середовища людської діяльності та пояснює суть останньої з інституційно-суб’єктивної точки зору, тим самим надаючи їй ознак динамізму. Синтезуючи таке розуміння безпеки з категорією бюджету, параметри якого відіграють роль ключових індика-

торів оцінки фінансової стійкості і стабільності держави, зазначимо, що бюджетна безпека характеризує фінансові умови, виражені у обсягах бюджетних ресурсів і принципах їх формування та розподілу, за яких забезпечується здатність держави й суспільства до самозбереження і розвитку. Змістовно це поняття виявляється у співвідношенні бюджетних коштів і сумарних потреб реципієнтів таких ресурсів. З огляду на те, що обсяг потреб апіорі перевищує обсяг наявних ресурсів, то й рівень бюджетної безпеки не може мати абсолютного значення.

За формою прояву бюджетна безпека виявляється в системі оцінок, що характеризують її рівень у динаміці й відносно оптимального значення індикаторів. Об'єктом бюджетної безпеки є бюджетні ресурси, кількісні та якісні характеристики бюджетної системи й параметри бюджетного процесу, що оцінюються в процесі забезпечення бюджетної безпеки. Предметом бюджетної безпеки виступає діяльність держави, фінансових інституцій, спрямована на реалізацію певного її рівня, шляхом впливу на об'єкт бюджетної безпеки.

Висновки. Дослідження теоретичних засад бюджетної безпеки доводить правомірність її розгляду як домінантної складової фінансової безпеки держави, невід'ємним атрибутом якої є бюджет. Концентруючи в собі ключові вектори життя суспільства, він трансформує грошові відносини між державою, громадянами та бізнесом у суспільні блага, значні масштаби яких визначають актуальність бюджетної проблематики загалом та гарантування бюджетної безпеки зокрема. Таким чином, бюджетна безпека як характеристика дій держави є ґрунтовним критерієм ефективності її бюджетної політики, характер якої, вирішальною мірою, визначає вектори національної стратегії розвитку. З огляду на це, гарантування бюджетної безпеки є пріоритетним завданням діяльності держави у забезпеченні її соціально-економічного розвитку.

Література:

1. Барановський О. І. Фінансова безпека / Олександр Барановський. – К. : Фенікс, 1999. – 338 с.
2. Дарнопих Г. Ю. Елементи системи національної економічної безпеки / Г. Ю. Дарнопих // Економічна безпека: проблеми і стратегія забезпечення в Україні : Зб. наук. праць. – Харків : ХІБМ, 1998. – С. 9-17.
3. Данілян О. Г. Національна безпека України: структура та напрямки реалізації : [навч. посіб.] / О. Г. Данілян, О. П. Дзьобань, М. І. Панов; худож. – оформлювач С. І. Правдюк. – Харків : Фоліо, 2002. – 285 с.
4. Економічна безпека держави [збірник нормативно-правових актів України] / Ковальчук Т. Т., Варналій З. С., Фещенко В. В., Сидорчук О. В. – К. : Міжвідомча комісія з питань фінансової безпеки при РНБОУ. – 2001. – 106 с.
5. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько: Монографія. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.

6. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / Микола Єрмошенко. – К. : Київ. нац. торг.-ек. ун-т, 2001. – 309 с.
7. Єрмошенко М. Фінансова безпека / Микола Єрмошенко // Віче. – 1998. – № 11. – С. 61-73.
8. Закон України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р. № 964-IV [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=964-15&p=1210875161043845>.
9. Кістерський Л. Л. Економічна безпека України / Л. Л. Кістерський // Наука і оборона. – 1999. – № 2. – С. 30–36.
10. Коженювські Л. Безпека менеджерів. Суб’єктивні та об’єктивні аспекти безпеки / Л. Коженювські // Актуальні проблеми економіки. – 2005. – № 5. – С. 86-94.
11. Коженювські Л. Управління безпекою / Л. Коженювські // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 1 (31). – С. 147–154.
12. Козаченко Г. В. Економічна безпека підприємства: сутність та механізм забезпечення : [монографія] / Г. В. Козаченко, В. П. Пономарьов, О. М. Ляшенко – К. : Лібра, 2003. – 280 с.
13. Концепція економічної безпеки України / Ін-т екон. прогнозування; Кер. проекту В. М. Геєць. – К. : ЛОГОС, 1999. – 56 с.
14. Методичні рекомендації щодо оцінки рівня економічної безпеки України / НППМБ; За ред. А. І. Сухорукова. – К., 2003. – 64 с.
15. Мунтіян В. І. Економічна безпека України / В. І. Мунтіян. – К. : Вид. КВПЦ, 1999. – 462 с.
16. Мунтіян В. І. Теоретичні засади економічної безпеки / В. І. Мунтіян // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України : Матеріали круглого столу (Київ, 1 листопада 2000 р.). – К., 2001. – С. 53-57.
17. Олейников Е. А. Экономическая и национальная безопасность : [Учебник] / Российская экономическая академия им. Г. В. Плеханова; [Е. А. Олейников (ред.)]. – М. : Экзамен, 2004. – 766 с.
18. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави : [Підручник] / (За ред. Б. Кравченка). – К. : ІДУіС при КМУ, 1994. – 140 с.
19. Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України : [Монографія] / А. І. Сухоруков. – К. : НППМБ, 2005. – 140 с.